

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ БЮДЖЕТУ

У статті проаналізовано підходи до визначення сутності бюджету як економічної категорії. Розглянуто функції та структуру державного бюджету.

The determination of essence of budget as economic notion is analysed in this article. Functions and structure of the state budget are considered.

Бюджет є одним з основних інструментів державно-регулювання соціально – економічних процесів. Під час його складання розробляються основні напрями формування та використання бюджетних коштів, виходячи з необхідності вирішення завдань, які стоять перед суспільством на сучасному етапі його розвитку. Держава використовує бюджет для концентрації і цілеспрямованого розподілу фінансових ресурсів для надання суспільних послуг та реалізації загальнодержавних програм. У процесі акумуляції бюджетних ресурсів і їхнього розподілу держава впливає на розвиток суспільного виробництва, створює стимули для ефективного використання наявних ресурсів.

Використання бюджету у регулюванні економічного і соціального розвитку спрямоване на удосконалення основних пропорцій процесу відтворення: між споживанням і накопиченням, між секторами й галузями економіки, між окремими територіями країни [4, с.3].

Вагомий внесок у розвиток теорії бюджетних відносин зробили такі відомі зарубіжні вчені, як Ш. Бланкарт, А. Вагнер, К. Ерроу, Дж. М. Кейнс, Ф. Нітті, П. Самуельсон, Дж. Тобін, та інші. Серед вітчизняних і російських вчених, які досліджували теоретичні аспекти бюджету і його вплив на економічне життя держави, варто назвати В.Л. Андрущенко, М.І. Боголепова, О.Д. Василюк, А.М. Ковальову, І.О. Луніну, І.О. Лютого, Д.В. Полозенка, Г.І. Костроміна, В.М. Федосова, й багатьох інших науковців.

Метою статті є обґрунтування теоретичних підходів до трактування сутності бюджету держави та розгляд його функцій і структури.

Сам термін "бюджет" набув розповсюдження в офіційних документах лише на початку XIX століття, повсюдне використання даного поняття вимагало більш точного пояснення. Французький економіст Рене Стурм у своїй праці "Бюджет" відобразив еволюцію поглядів на сутність бюджету. Найбільш характерними у другій половині XIX століття були визначення бюджету як: рівноваги державних потреб та засобів; акту, що передбачає та дозволяє щорічні доходи та видатки держави; офіційного звіту про публічні доходи та видатки, щорічної відомості державних доходів та видатків [7, с.322].

У вітчизняній науковій думці кінця XIX – початку XX століття бюджет часто ототожнювався з державним розписом доходів та видатків. Так, наприклад, професор І.Х. Озеров в "Основах фінансової науки" (1910 р.) детально зупинився на розбіжностях поняття "бюджет" і "розпис" та помилковістю їх ототожнення. Він виходив з того, що бюджет – це план ведення державного господарства на даний період часу. А розпис – цифровий вираз плану ведення господарства, який розглядається законодавчими установами та затверджується законодавчою владою [3, с.87].

За радянської доби державний бюджет мав безліч визначень, а саме: 1) економічна категорія; 2) фінансовий план держави; 3) централізований фонд грошових коштів; 4) центральна ланка фінансової системи. За часів Радянського Союзу державний бюджет України мав підпорядковане призначення у розподільчих процесах. Він виступав інструментом перерозподілу ресур-

сів між галузями республіканського господарства та різними соціальними групами населення на території України, а також між територіями всередині республіки. В 1991 році у формуванні бюджетів значною особливістю був розвиток нових фінансових взаємовідносин між суверенними державами та центром. Бюджетна система країни розпалась більш ніж на 55 тисяч незалежних бюджетів, внаслідок чого загальнодержавний грошовий фонд був розділений за сферами ведення Союзу РСР та суверенних республік.

В сучасних умовах бюджет в першу чергу розглядається як інструмент економічного планування, макро-економічної стабілізації та зростання, а не лише як фінансовий план, в якому особлива увага приділяється механізмам платежів, обліку та звітності. Роль бюджету будь-якої країни передбачає відображення в показниках державних доходів і видатків економічної політики уряду та протягом року бути основою фінансового забезпечення діяльності органів виконавчої влади.

Однак, єдиних підходів до трактування сутності бюджету у світовій та вітчизняній фінансовій науці не існує. Його розглядають як економічну категорію, фінансовий план, кошторис, розпис доходів і видатків, централізований фонд грошових коштів, фонд фінансових ресурсів держави, закон тощо. Теоретична невизначеність є причиною практичних негараздів, зокрема у процесі розроблення бюджетного законодавства, бюджетного планування та виконання бюджетів. У сучасному бюджеті держави найяскравіше відображаються недоліки, закладені фінансовою наукою, відсутність діалектичної єдності теорії і практики.

З одного боку, бюджет держави є центральною ланкою фінансової системи суспільства, тому всі загальні ознаки, властиві фінансам, будуть характерними для бюджету. З іншого – бюджет є самостійним поняттям, реальною дійсністю, елементом буття [2, с.3-4].

При вивченні бюджету як фінансової категорії привертають увагу насамперед його зовнішні ознаки: форма і матеріальний зміст. За формою, бюджет – це основний фінансовий план, а за матеріальним змістом – централізований фонд фінансових ресурсів держави. Однак поряд із зовнішніми необхідно дослідити внутрішні ознаки бюджету, які визначають його глибинну суть. За своєю суттю бюджет – це економічна категорія. Такий погляд на бюджет утвердився далеко не відразу. Лише в останні роки серед різних точок зору економістів стала переважати та, відповідно до якої державний бюджет з позиції економічної сутності може розглядатись як самостійна категорія, а з позиції законодавчого встановлення фінансової бази держави – як її фінансовий план [10].

Отже, бюджет, насамперед – це суспільний грошовий фонд, що перебуває у розпорядженні державної і місцевої влади. У цьому полягають його найхарактерніші риси, які відображають взаємозв'язок системи економічних відносин із формою їх планової організації. У цьому закладено ті вихідні позиції, що дають можливість розглядати бюджет як економічну категорію. Місце бюджету в системі економічних відносин як суспільного грошового фонду на загальнодержавному і місцевому

рівнях характеризують склад і структуру тих економічних відносин, які він відображає як економічна категорія. Структура цих відносин така: грошові відносини держави з підприємствами, організаціями, установами усіх форм власності у процесі мобілізації доходів до суспільного грошового фонду, призначеного для задоволення загальнодержавних і місцевих потреб; грошові відносини держави з населенням щодо формування, розподілу, перерозподілу доходів населення і бюджетних ресурсів; міжбюджетні відносини щодо розподілу і перерозподілу суспільного грошового фонду між ланками бюджетної системи.

На наш погляд, матеріальне вираження категорії бюджет необхідно розглядати:

- за явищем;
- за змістом;
- за формою;
- за організаційною будовою;
- за правовим характером;
- за рівнем впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

У організаційно-правовому аспекті під бюджетом слід розуміти план утворення і використання бюджетних ресурсів на загальнодержавному і місцевому рівнях, який затверджується відповідними представницькими органами. Бюджет є провідним фінансовим планом на центральному і місцевому рівнях, оскільки він універсальний, тому що його показники охоплюють усі сфери економічного і соціального життя; він є координуючим фінансовим планом щодо фінансових планів міністерств, відомств, підприємств і бюджетів нижчих рівнів.

У політичному аспекті бюджет – це результат компромісу різних політичних сил представницького органу влади, який своїм волевиявленням затверджує обсяг суспільного грошового фонду (бюджетного фонду) на плановий період і контролює його використання [9].

Категорія "бюджет" за визначенням бюджетного кодексу України – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Згідно зі статтею 96 Конституції України, Державний бюджет України затверджується Верховною Радою України щорічно на період з 1 січня до 31 грудня, при особливих обставинах – на інший період. Проект Закону про Державний бюджет на наступний рік подається до Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України не пізніше 15 вересня поточного року.

За рахунок коштів Державного бюджету України фінансуються заходи соціально-економічного розвитку, що мають загальнодержавне значення, та забезпечується перерозподіл частини державних доходів між адміністративно-територіальними одиницями.

Проект Державного бюджету, згідно із законодавством, яке діяло до набрання чинності Бюджетним кодексом України, розроблявся, виходячи з основних напрямів бюджетної політики (бюджетної резолюції), що затверджувалися Верховною Радою України [5, 251-253].

Основним джерелом формування бюджету держави є ВВП. Держава, як учасник розподільчих процесів, організує розподіл і перерозподіл ВВП в інтересах усіх членів суспільства та суб'єктів суспільного відтворення. З одного боку, держава як власник засобів виробництва має право на певну частку ВВП на стадії його первинного розподілу. З іншого – держава виконує суспільні функції (управлінську, соціальну, економічну), які конституційно закріплені за нею. Без необхідного обсягу грошових коштів ці функції виконати неможливо. Тому

держава організовує перерозподільчі процеси з метою централізації частини ВВП у відповідному бюджетному фонді, що є, по суті, платою суспільства за виконання державою своїх функцій [2, с.6].

В Україні за структурою бюджетна система складається з республіканського бюджету та бюджету адміністративно-територіальних одиниць, а саме: бюджету Республіки Крим та місцевих бюджетів: обласних, районних, міських, селищних та сільських. Всі вони мають дві частини: доходи й видатки.

Кожен бюджет має свої власні джерела доходів. Джерелами доходів державного бюджету є податок на прибуток підприємств, об'єднань і організацій; податок на додану вартість; акцизні збори; доходи від зовнішньоекономічної діяльності; податок з доходів фізичних осіб та інші, що визначаються законодавчими актами. Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок різних місцевих податків та зборів.

Доходи бюджету можуть носити податковий і неподатковий характер. Основним джерелом податкових доходів є знову створена вартість і доходи, які отримані в результаті її первинного розподілу (прибуток, заробітна плата, додана вартість, позиковий відсоток, рента, дивіденди та інше), а також накопичення.

Неподаткові доходи бюджетів створюються в результаті або економічної діяльності самої держави, або – перерозподілу вже отриманих доходів по рівнях бюджетної системи.

Економічна сутність державного бюджету, як економічної категорії, не буде повною, якщо не розглянути функції, які він виконує. Сутність бюджету держави, як економічної категорії, реалізується через розподільчу (перерозподільчу) і контрольну функції. Перша функція дозволяє державі централізувати грошові кошти і використовувати їх з метою задоволення загальнодержавних потреб; друга дозволяє визначити, наскільки повно і своєчасно кошти надходять у розпорядження держави, які складаються пропорції у розподілі бюджетних коштів, ефективність їх використання. Зміст розподільчої функції визначається процесами перерозподілу фінансових ресурсів між підрозділами суспільного виробництва. Бюджет, як одна з ланок державних фінансів, здійснює багатогалузеве і багаторівневе пере розподілення коштів між галузями, між територіями, між різними ланками бюджетної системи. Як вже зазначалось, у бюджетні відносини вступають майже всі учасники суспільного виробництва. Розподільча функція бюджету визначається процесом перерозподілу фінансових ресурсів між різними підрозділами суспільного виробництва. Жодна з інших ланок фінансів не здійснює такого масштабного перерозподілу коштів, як бюджет. Сфера дії розподільчої функції визначається тим, що у стосунках з бюджетом беруть участь майже всі учасники суспільного виробництва. Сутність контрольної функції полягає в тому, що через формування і використання фонду грошових коштів держави бюджет відображає економічні процеси, які відбуваються в структурних ланках економіки. Через це бюджет володіє інформацією про те, як надходять фінансові ресурси від суб'єктів господарювання, чи відповідає фактичний обсяг надходжень запланованим, або реальним потребам (заплановані і реальні потреби не завжди збігаються) тощо. Основа контрольної функції – рух бюджетних потоків, які знаходять своє відображення у відповідних бюджетних надходженнях (вхідні потоки) і видаткових призначеннях (вихідні потоки) [11].

Отже, бюджет є формою утворення та використання фонду грошових коштів, які призначені для фінансового

забезпечення задач і функцій держави та місцевого самоврядування.

У свою чергу, Державний бюджет як основний фінансовий план держави, дає органам влади реальну економічну можливість здійснення власних повноважень. Він відображає розміри фінансових ресурсів, які необхідні державі та визначає тим самим податкову політику в країні. Бюджет фіксує конкретні напрями витратених коштів, перерозподіл національного доходу і внутрішнього валового продукту, що дозволяє йому виступати в якості ефективного регулятора економіки. Як економічна категорія бюджетні відносини є складовою частиною фінансових відносин, відповідно, їм притаманна грошова форма і основні функції фінансів.

1. Григорук А.А., Палюк М.С., Литвин Л.М., Літвінова Т.Д. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – 304 с. 2. Дем'янишин В.Г. Тео-

ретична концептуалізація бюджету держави // Актуальні проблеми економіки, № 9(75) – 2007 – с. 3-6. 3. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2001. – с. 87-89. 4. Копилов В.А. Проект державного бюджету на 2007 рік як складова стратегії прискореного економічного зростання // Фінанси України, №11 – 2006 – с. 3. 5. Луніна І.О. *Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин*. – К.: Наукова думка, 2006. – 432 с. 6. Лютий І.О. Бюджетна політика і стабільність соціально-економічного розвитку України // Фінанси України. – 2006. – № 10. – С.3-12. 7. Мочерний С.В. Політична економія: навч. посібник – К.: Знання-Прес, 2002. – 322 с. 8. Огонь Ц.Г. Доходи бюджету України: теорія і практика: Монографія. – К.: КНТЕУ, 2003 9. Павлюк К.В. Бюджет в умовах трансформації економіки України: Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.00.08 [Електронний ресурс]. – К., 2007. – 40 с. 10. Ткач Є., Ткач О. Деякі аспекти ролі державного казначейства у формуванні та використанні коштів державного бюджету України // Наукові записки ТНЕУ, №14 – 2005 – <http://www.library.tane.edu.ua> 11. Ткач Є., Ткач О. Сутність державного бюджету і його завдання в умовах ринкових відносин // Наукові записки ТНЕУ, №15 – 2005 – <http://www.library.tane.edu.ua>.

Надійшла до редколегії 25.03.09

Т. Барвінко, здобувач

ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Розкрито місце податку на додану вартість у податковій системі України та його роль у формуванні доходів державного бюджету. Розглянуто історичні аспекти становлення ПДВ в Україні та світі. Висвітлено позитивний досвід справляння цього податку у зарубіжних країнах.

Spot of Value Added Tax in system of taxation of Ukraine and its role in creation of returns of State Budget are revealed. Historical aspects of the VAT formation in Ukraine and world are considered. Positive experience use of this Tax in foreign countries is revealed.

Постановка проблеми. Найбільш проблемним податком, запозиченим з досвіду зарубіжних країн, є податок на додану вартість (ПДВ). Сам факт його запровадження в Україні можна вважати важливим кроком на шляху формування сучасної податкової системи і розбудови ринкової економіки. Це пояснюється тим, що ПДВ вважається найбільш досконалою сучасною формою непрямого оподаткування і відіграє важливу роль у системі державних фінансів у більшості розвинених країн світу та країн з перехідною економікою. Проте, в Україні через суттєві проблеми щодо справляння ПДВ, має місце відволікання оборотних коштів підприємств та створення певної напруги у виконанні бюджету, що свідчить про недосконалість механізму оподаткування. Основними причинами цього є виникнення зобов'язань по ПДВ до надходження оплати за відвантажені товари в умовах хронічної затримки платежів між підприємствами; несвоєчасне повернення ПДВ експортерам; необхідність виплати величезних сум відшкодування, які через надмірний обсяг експорту по відношенню до ВВП і навипереджаюче зростання вимог відшкодування порівняно з надходженнями ПДВ, стають обтяжливими для бюджету; нераціональний розподіл податкового тиску внаслідок необґрунтовано широкого числа звільнень від податку, значна кількість зловживань платників податку при користуванні пільгами і формуванні податкового кредиту. Тому, нині, в умовах світової економічної кризи уряд України спрямовує всі зусилля на удосконалення податкового законодавства та адміністрування податку на додану вартість. Це сприяє значному посиленню ролі та місця ПДВ у формуванні доходів державного бюджету.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Висвітленню та вирішенню проблем стягнення ПДВ присвячені роботи таких відомих зарубіжних вчених С.Л. Брю, М. Дауні, Е. Доллана, Х. Есколано, Б. Кастан'єда, П. Ласок, М. Лоре, К. Макконнела, Ш. Планкарт, Дж. Штігліца. Вітчизняна економічна наука теж не за-

лишилась осторонь вирішення проблематики фіскальної ефективності податку на додану вартість, а також бухгалтерського обліку та звітності з ПДВ. Питанням максимізації бюджетних надходжень та підвищення справляння податку на додану вартість значна увага приділяється у працях вітчизняних вчених, зокрема: М.Я. Азаров, О.Р. Андріященко, В.Л. Андрущенко, А. Брезвін, В.В. Бурковський, В.П. Вишневіський, О.М. Воронкова, П.Т. Гега, А.І. Даниленко, О.Д. Данілов, Т.Л. Желюк, М.Д. Корінько, Т.В. Корнякова М.П. Кучерявенко, І.О. Луніна, П.В. Мельник, В.І. Островецький, А.М. Соколовська, С.М. Хімченко.

Метою статті є визначення ролі податку на додану вартість у формуванні доходів Державного бюджету України.

Для досягнення мети визначені наступні **завдання**:

- розкриття сутності податку на додану вартість та визначення його місця в системі непрямого оподаткування;
- висвітлення історичних аспектів становлення податку на додану вартість в Україні та світі;
- розкриття ролі ПДВ у формуванні доходів Державного бюджету України.

Об'єктом дослідження є операції з виконання зобов'язань з податку на додану вартість.

Викладення основного матеріалу. Податкова система є важливим елементом будь-якої держави. При цьому, основною доходною частиною бюджету багатьох країн світу, в тому числі і України виступають податки. Кожен вид податку посідає вагоме місце в податковій системі та в економіці України, в цілому, виконуючи свої функції. Важливе значення в податковій системі мають непрямі податки. Широке застосування непрямого оподаткування в багатьох країнах світу зумовлене регулюючою та фіскальною роллю. Зокрема, розглядаючи податкову систему України слід зазначити, що головна роль відводиться непрямим податкам. Серед них найважливішим є податок на додану вартість. Початком становлення сучасної податкової системи